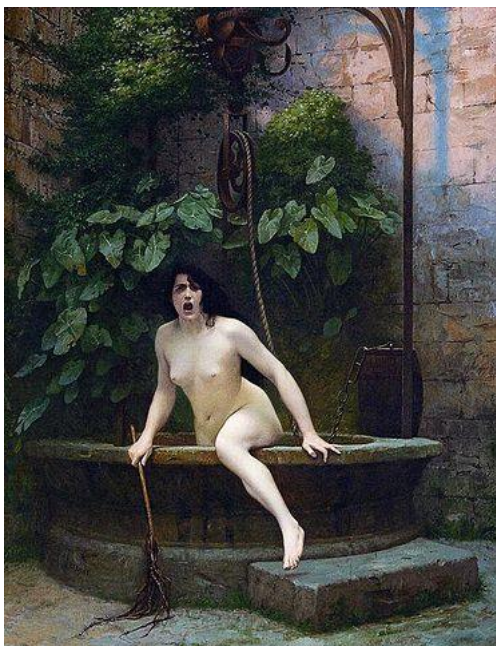

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

3.1. lecke: igazságkritika és igazságigény

15 perc

Az igazságelméletek hagyományos felosztása

Korrespondencia, koherencia és pragmatista elméletek.

Történeti gyökerek, minimális kortárs kitekintés.

Jean-Léon Gérôme: *Az igazság kijön a kútból, hogy korbáccsal fenyítse az emberiséget* (1896)

A korrespondencia (→ adekváció) elmélet nietzschei elvetése:

„Egyáltalán: »a helyes percepció« – ez az objektumnak a szubjektumban való adekvát kifejeződését jelentené – számomra ellentmondásos s így képtelen elmeszüleménynek látszik, hiszen két olyan, mindenestül különböző szféra között, amilyen a szubjektum és objektum, nincs kauzalitás, helyesség avagy kifejeződés, hanem mindössze *esztétikai* viszony lehet, értve ezen egy utalásszerű áttételt, egy dadogva-utánzó átfordítást egy egészen idegen nyelvre; amihez mindenesetre a költői találékonyság és szabadság közbülső szférájára és közvetítő tehetségére van szükség.”

Nietzsche: *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*

A nem-morálisan felfogott igazságról súlya és jelentősége; igazság és metafora, igazság és nyelvelmélet; a nyelvi fordulat Nietzschénél. Később a gyanú genealógus mestereként azt

feszegeti: mi az igazság, a tudomány, az emberi megismerés státusza? Miből és hogyan fakad az olyan regulatív fikció, mint amilyen az igazság? Hogyan lesz konstitutív a morál terrénján? Mindezzel Nietzsche a nyilvános beszédnek és a belső tapasztalatnak, bevett játékszabályaiknak, magának az emberi gondolkodásnak és az egész kognitív szférának a kontingenciájára hívja föl a figyelmet.

A koherencia elmélet nietzschei elvetése (vö. 2.2. lecke, **tertium non datur** kritikája):

„Egy és ugyanazt tagadnunk és igenelnünk nem sikerül: ez egy szubjektív tapasztalati tétel, nem fejeződik ki benne semmifajta »szükségszerűség«, *pusztán egy képesség hiánya* [ein Nicht-vermögen]. (...) ... *a dolgokban való hitünk* a logikába vetett hitünk előfeltétele. (...) A logika annak kísérlete, hogy egy általunk tételezett létséma segítségével felfogjuk a valós világot, számunkra megfogalmazhatóvá, kiszámíthatóvá tegyük.”

KSA XII, 389.skk.

Hogarth: *Abszurd perspektívák*

Vagyis: az emberi létezéshez egyfajta, mégoly elfogult és részrehajló értékelő-sematizáló mechanizmus megteremtésére van szükség. **Hangsúlyeltolódás**: bár benne rejlik ez a gondolat már a korai írásokban is, ám „... az *Emberi, túlságosan is emberitől* kezdve Nietzsche mind határozottabban ismeri el a tévedések, »regulatív fikciók« *létfenntartó* jellegét.” Vattimót idézi Hévizi (1992), 281.o. Előtte – a *Korszerűtlenekkel* bezárólag – kevésbé. Egyrészt maga a gondolat is ritkábban tűnik föl nála. Másrészt valamivel hangsúlyosabb a tévedés mint tévedés, erőteljesebb a *homoiosis* – a nem-azonos azonossá tételének, az igazságnak mint asszimilációnak a – bírálata.

Pragmatista-e (és/vagy szociálkonstruktivista-e) Nietzsche igazságfelfogása?

Érvek pró és kontra.

Pragmatizmus és naturalizmus nietzschei összefüggéséhez: kétségtelen, hogy Nietzschét – különösen a kvázi-pragmatista Nietzschét a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján – többször megkísérti mindaz, amit Foucault nyomán a *kívüliség gondolatának* szokás nevezni: a belső világ, a belső öntapasztalás fenomenalizmusának kalapácsos bírálata, az ember tökéletesen külső nézete. Vö. pl. KSA XIII, 458.skk. Lásd még **1.1. lecke** végét: törekvés a naturalizmus és

a dezanropomorfizálás következetesebbé tételére. Ám sosem int végső búcsút a belső tapasztalatnak: ez a bizonytalan, nem konzisztens vagy felfüggesztett naturalizmus módszertanilag erősen analóg a freudi pszichoanalízis hozzáállásával: lehet, hogy egyszer elkészül az emberi természet teljes naturalista leírása, de amíg nincs így, addig nem-naturalista nyelven kell megjelenítenünk ezt a belsőt.

Kérdések:

1. Hagyományosan milyen igazságelméleteket szokás megkülönböztetni? Röviden ismertesse őket!
2. Mi Nietzsche igazságfelfogásának viszonya a tradicionális igazságelméletekhez?
3. Mi adja *A nem-morálisan felfogott igazságról* c. írás igazságelméleti jelentőségét?

3.2. lecke: az igazság tévedéselmélete?

15 perc

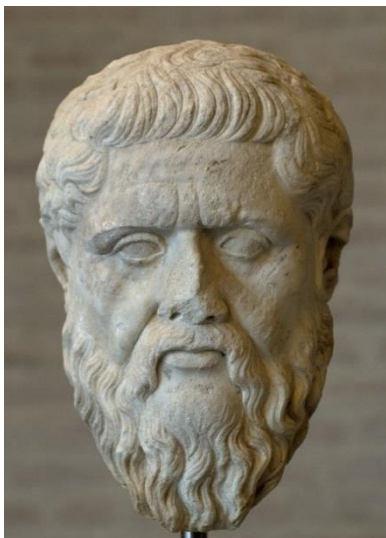
Egy erős interpretáció: Heidegger

Heidegger nagy hangsúlyt helyez a platóni és a nietzschei igazságfelfogás közötti kontinuitásra, melyet **az igazság adekváció- és tévedés-elmélete közötti kapcsolat**nak is lehetne nevezni.

„Platón óta vált »filozófiává« a létező létéről való gondolkodás, mivel ez az »ideákhoz« történő feltekintéssel lett azonos. A Platónnal elkezdődő »filozófia« ezután ölti magára azt a jellegét, amit később »metafizikainak« neveznek. [...] A létnek ἰδεα- ként történő értelmezése óta a létező léteire vonatkozó gondolkodás metafizikus lett, a metafizika pedig teologikus.” Heidegger (1994), 99.o.skk. *Tehát Platón az első metafizikus.*

Ezzel a metafizikai fordulattal az „igazság mint elrejtetlenség többé nem magának a létnek az alapvonása, hanem – helyességgé válván, az idea által való leigázás következtében – ezután a létező megismerésének kitüntetett sajátsága lesz.” Uo., 98.o. *Vagyis a platóni fordulat után az igazság mindenekelőtt (elméleti) adekváció.* Vö. uo., 97.o. Heidegger bizonyítékai: előbb a középkori skolasztika egésze számára mérvadó Aquinói Tamás tételét idézi föl – „az igazság vagy az emberi, vagy pedig az isteni értelemben lelhető föl” –, majd egy Descartes-locus következik: „igazság és hamisság a szó tulajdonképpeni értelmében sehol másutt nem található, mint az értelemben.” Uo., 97.o. Ezt követi egy Nietzsche-részlet és kommentárja: „»Az igazság az a fajta tévedés, ami nélkül az élőlények egy bizonyos fajtája nem tudna élni.« [...] Amikor Nietzsche a gondolkodás helytelenségeként határozza meg az igazságot, egyetért az igazság lényegének hagyományozott, a kijelentés ($\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$) helyessége által történő meghatározásával. Nietzsche igazságfogalma egyszersmind ama változás legvégső következményeinek utolsó visszfényét is mutatja, mely során az igazság a létező elrejtetlenségéből a tekintés helyességévé vált.” Uo., 97.o.

Ebből következik az a heideggeri gondolat, hogy **Nietzsche az utolsó metafizikus**, filozófiája pedig **(ki)fordított platonizmus**.

Maga Nietzsche nevezi saját filozófiáját kifordított platonizmusnak, de Heidegger interpretációja több ponton leegyszerűsítő, vitatható.

Következmény: „igazi szkepticizmus”?

A nietzschei igazságfelfogásból következő attitűd analóg azzal az „igazi szkepticizmussal”, amit MacIntyre így summáz: nem a szkepticizmus valaminő örök kihívására válaszol, hanem egy bizonyos tradíció belüli specifikus válságra reagál.

Ha valaki *tényleg* azt hinné, hogy semmit sem tud, akkor azt sem tudná, hol kezdjen neki a radikális kételkedésnek. Vö. MacIntyre (1977), 59.skk. MacIntyre episztemológai válságnak nevezi azt a szituációt, amikor a minket körülvevő világot értelmező, mindenekelőtt a közösségi létezés irányító-szabályozó, egyidejűleg konstitutív és normatív sémák összeomlanak, s felismerjük e sémák egymással inkompatibilis, de ugyanolyan valószínűségű interpretációinak meglétét. Az episztemológiai válság elemzése kapcsán felrója az akadémikus filozófiának az ahistoricitást, az előfeltevésektől mentes kétely és újrakezdés képzetét, s a **drámai narratívá**ban látja az emberi cselekvés megértésének döntő formáját (ebben Nietzsche csak helyeselni tudna neki). MacIntyre Shakespeare Hamletjének és Descartes-nak a példáit állítja szembe egymással. Mindketten episztemológai válságba kerülnek: régi interpretációs sémáik nem működnek. Descartes előfeltevésementes első princípiumot keres, úgy érzi, nincs olyan háttér, amire támaszkodhatna, alapozhatna, ahova egyszerűen visszavonulhatna. Ellenben Hamlet számára nagyon is létezik ilyesmi, s ez ellen fogalmazódnak meg kételyei. (Kinek higgyen: anyjának, apja szellemének, az udvaroncoknak?) Descartes nem veszi figyelembe, hogy pl. már az általa használt nyelvekkel örökölt egy jelentéshálót, melyet használat közben kiterít a világra. És azt sem, hogy amit tudata spontán reflexióinak vélt, azzal már találkozhatott stúdiumai során (cogito-dubito, Szt. Ágoston). Így történetietlen öntudathoz jut, s ennek kategóriáival próbálja leírni episztemológiai válságát. Shakespeare viszont tudatában van annak, hogy az 'Én', a szubjektum válsága azon tradíciónak válsága, mely formálta ezt az 'Én'-t.

Nietzsche pontosan tisztában van azzal, hogy sosincs kontextusnélküliség, s éppen ezért nincs kontextus nélküli kétely sem. Amikor a legképtelenebbül ahistorikus, ill. amikor épp a pillanatnyi retorikai érdekeinek megfelelően vesz föl gondolati pozíciókat, akkor is világos számára pl., hogy konceptuális hálónk, adott nyelvi közösségünk fogságában vergődünk.

Idevágó jellegzetes – nyelvészetiileg nagyonis vitatható – kijelentése:

„az ural-altaji nyelvi térség filozófusai (ahol a szubjektum-fogalom a legfejletlenebb) nagy valószínűséggel másképp fognak »a világba« pillantani, és más ösvényekre fognak rálelni, mint az indogermánok.”

Nietzsche: *Túl jön és rosszon*

Hogy Nietzsche éppen mit is állít, azon persze jókat szokás vitatkozni:

- lényegében pillanatnyi retorikai érdekeitől függ,
- nem, a dolog kontextusfüggő: létezik egy ezoterikus és egy exoterikus Nietzsche, s nem mindegy, hogy melyik beszél,
- részleteiben mindegy is, hiszen diskurzusalapító, márpedig a diskurzust a belső differenciái, el- és visszahajlásai szervezik meg stb.

A „Nietzschének egyetlen lényegi gondolata van” Heideggere példázatosan cselesen jár el: az „egyetlen lényegi metafizikai alapgondolathoz” nem kevesebb, mint „öt legfőbb címszót” társít (*Die fünf Haupttitel im Denken Nietzsches*). De az az eltérő magyarázatmintába illeszkedő **dekonstruktív** értelmezés is sokat köszönhet Heideggernek, hogy talán nincs egyetlen alapvető jelenet, szcéna, egyetlen nagy paradigma, melyhez, mégha bizonyos eltérésekkel is, valamennyi nietzschei mondanivaló vagy beszélői stratégia igazodnék, ám e különbségek vajh’ nem-e annak az alapvető *Stimmung*nak [hangoltságnak] a tonálisához képest eltérések, mely jól áthallik a sok tematikus változaton?

Kérdések:

1. Hogyan interpretálja Heidegger Nietzsche igazságfelfogását?
2. Mennyiben vitatható az a gondolat, hogy Nietzsche az „utolsó metafizikus”?
3. Mit jelent az „igazi szkepticizmus” kontextualizáltsága?

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

3.3. lecke: a perspektivizmustan

15 perc

Perspicere

Perspektivizmus: rövid és általános fogalomtörténeti, eszmetörténeti bevezetés.

Projektív geometria, képzőművészet.

Alberti → Panofsky.

Egy jellegzetes Nietzsche-locus:

„... éppen a perspektívák és az affektus-értelmezések *sokfélesége* legyen használható a megismerés számára. (...) *minél több* szemmel, több különböző szemmel vagyunk képesek látni ugyanazt a dolgot, annál teljesebb lesz a »fogalmunk« róla, az »objektivitásunk«.”

Nietzsche: *A morál genealógiájához*, III.12.

Nyelvi perspektivizmus.

Ez lenne a kulcs a filozófus perspektivizmusához? A nyelv referenciális funkciójának kemény bírálata, „nyelvi megelőzöttség”, „a nyelv beszél bennünket”. Nem igazán érdekli Nietzschét a perspektíva mint a projektív geometria és a képzőművészet hagyományos problémája; nem izgatják különösebben a kora újkor, illetve az előzmények és utózmányok idevágó ismeretelméleti próbálkozásai, tudományfilozófiai nekifutásai (de azért...). A *nietzschei perspektivizmus első renden nyelvi természetű*, a nyelv, a gondolkodás és a világhoz viszonyulás retorikai-nyelvfilozófiai-nyelvkritikai vizsgálatához kapcsolódik.

Ám a nietzschei perspektivizmus és nyelvi perspektivizmus maradéktalan azonosítása -- *túlzás és leegyszerűsítés*. Nietzsche perspektivizmusáról legalább négy különböző értelemben beszélhetünk. Megkülönböztetendő egymástól (1) az **életmű** perspektivikus nyitottsága, (2) a *Begriffsgeschichte*, (3) a **teoretikus koncepció** és (4) a perspektivikus szövegtörténet, a perspektivizmus **performatív gyakorlata**.

Az életmű perspektivikus nyitottsága

Ha a *Hatalom akarása* kompiláció főműként elvetéséből **(vö. 2.2. lecke, a hagyaték problémája)** arra a belátásra jutunk, hogy kérdéses, van-e kitüntetett nietzschei szövegcentrum, akkor meg is érkeztünk a „**plurális Nietzsche**”-hez. Ergo Nietzsche olvasásakor folyamatosan szem előtt kell tartanunk: melyik perspektívából, milyen Nietzscht bűvárolunk épp?

Híres reakciók:

- van szövegcentrum, a *Zarathustra* (Gadamer)
- nincs, ill. sok-sok szövegcentrum létezik: „Elfelejtettem az esernyőmet” (Derrida)
- nem érdekes a probléma, mert egy nietzschei rangú bölcselő gondolatai „a lét még felismeretlen történetének a visszhangjai” (Heidegger).

Az igazság egy „szőke bestia”: egy korbácsos nő?

Nietzsche, Paul Rée és Lou Salomé

A nietzschei fogalomtörténet

Szigorú terminológiai konzisztenciát kár lenne keresni (ez Nietzsche kapcsán aligha meglepő); bőven akad *Standpunkt*, *Horizont* etc. **A történelem hasznáról és káráról** születésének idejére tehető a fogalom/gondolat tulajdonképpeni megjelenése, s a történelemfeletti álláspont lehetőségének felmerülésével köthető össze.

„S általános törvény: minden élőlény csak egy bizonyos horizonton belül lehet egészséges, erős és termékeny; ha képtelen horizontot vonni maga köré, s másfelől túl önző ahhoz, hogy egy idegenén belül a saját tekintetét kölcsönözze, bágyadtan vagy sietve sorvad a korai pusztulás felé”.

Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*, 32.o.

A koncepció

A filozófusnak nincs *egy* részletesen kidolgozott elmélete a perspektivizmusról. Legfőbb jellegzetesség: sajátos radikalizálódás. Nietzsche perspektivizmusa viszonylag sokáig egyáltalán nem originális, inkább egyfajta radikalizált kanti perspektivizmus. Vö. 3.1. lecke, az adekváció elmélet nietzschei bírálata, híres locus *A nem-morálisan felfogott igazságból*.

A „nincsenek tények, csak interpretációk” kökemény szubjektumkritikával kombinálódó, póré és szikár perspektivizmusa az utolsó alkotóévek fejleménye. Akárcsak a morálfilozófiai applikáció – „(egyáltalán) nincsenek morális jelenségek, csupán (e) jelenségek morális interpretációja létezik (s ez az interpretáció maga is morálon kívüli eredetű)”. Egyfajta szoft perspektivizmust, mely – gyakran implicit módon – fenntartja a szubjektum vagy az individuum kitüntetettségét, s az ágensek egységének képzetét, idővel egyre inkább felvált-kiszorít egy karcosabb perspektivizmus, mely leszámolni igyekszik minden ilyesmivel. A kartéziánus énafficiáció és szubjektum-objektum viszony elvetendő (a „gondolkodás van, tehát gondolkodó is van” túlságosan erős *a priori* feltételekből indul ki; csak a „gondolkodás van, tehát vannak gondolatok” tautológiája érvényes); s egyáltalán: a szubjektum fikció, hisz’ cselekvő és cselekvés, ok és okozat megkülönböztetésének-szétválasztásának „régimitológiáján” alapul stb. – nos, ennek mintájára igen szép számú nietzschei attack irányul a szubjektum ellen.

A perspektivizmus performatív gyakorlata

Vö. 2.2. lecke végével: szócsövek és maszkok használata, a szövegeken belüli gyakori perspektívaváltások, a feloldatlanul – de nem megjegyzés nélkül – maradó önellentmondások és törések, az aforizma és az esszé előszeretben részesítése; az elbizonytalanító önreflexiók, a palinodikus, „visszaéneklő” kései előszavak (a legismertebb közülük a *Tragédia születésének Önkritika-kísérlete*); vagy akár Zarathustra különös elhallgatásai stb.

Nietzsche perspektivikus írói gyakorlata révén megképződő gondolati térben **ukrónia** és perspektivizmus különös szövetségre lépése figyelhető meg. Szép példája ennek az esztelen ember története a *Vidám tudományban* – a történet, amelyben Nietzsche először jeleníti meg publikus és nem-allegorikus formában Isten halálának történetét, vagyis perspektivizmusának meta- és alapító történetét.

Ukrónia

Eleven valóságtapasztalataink szólnak a legkülönbözőbb, egymást kizáró, homlokegyenest ellenkező lehetőségek radikális egyidejűségéről. Az ukronisztikus (sematikusan: a „mi lett volna, ha?” jegyében álló) vizsgálódás ennek megértésében nyújthat némi segítséget – ideális esetben egyaránt figyelve a még sosem látott variációk tárházát felvonultató eszképzizmus, a valóságvesztés kihívásaira, másrészt reális alternatívák végiggondolására, mozgásterek és kényszerpályák tudatosítására s egyáltalán a kritikai potenciál gyarapítására készítve.

Nietzsche ukronikus Jézus-figurái (*Zarathustrában*, ill. az *Antikrisztusban*)!

Kérdések:

1. A perspektivizmus milyen értelemrétegeit különböztethetjük meg Nietzschénél?
2. Mikor jelenik meg a filozófusnál, s mivel összefüggésben?
3. Mit jelent a perspektivizmus mint performatív szerzői gyakorlat?